

Kontsek András

A jógaszövegek magyar nyelvű interpretációi

Noha a magyar kultúrában a jóga, mint a hat klasszikus ind bölcselet¹ egyike, már több mint száz éve jelen van, a magyar jogahagyományt nehéz mederbe terelve jellemezni. Egyrészt a jóga sajátos jellegénél fogva, amely megkívánja a bölcselet gyakorlati alkalmazását is, másrészt pedig a XX. század ideológiai hullámverése miatt, e száz év alatt inkább csak a jóga jelenléte biztos a magyar kultúrkörben, a hagyomány rendkívül töredezett, sokszor elszigetelt, efemer jellegű, így nehéz egyik mérföldkőtől a másikhoz térben és időben eljutni.

A jóga nyugati elterjedésével a vallástudomány általában az „Új vallási mozgalmak” (New Religious Movements) között foglalja el, egy kategóriába véve a a XX. század új, átértelmezett és vándorló vallási irányzataival. Ennek oka szintén a jóga praktikus jellegében keresendő, amely sokszor megköveteli a guru-tanítvány viszonyt is, noha a jóga nem tekinthető sem vallásnak, sem pedig klasszikus értelemben vett filozófiának (legcélszerűbb kifejezés a *jógarendszer* vagy a *jógabölcselet*). A többi klasszikus ind rendszerrel ellentétben a jóga nyugati átvételének a sikere azzal magyarázható, hogy a módszer az eredeti kulturális közege, irodalmi kontextusa nélkül is alkalmazható: elsősorban a modern pszichológia vett át sok elemet, de az orvostudomány, a filozófia és néhány nyugati keresztény egyházi irányzat is reflektált a jóga-módszerekre. Napjainkban a jógát sokan azonosítják a csoportosan végzett testgyakorlásokkal, relaxációs gyakorlatokkal, amelyek a hatha jóga népszerűségét bizonyítják. A magyar jogahagyományban megtaláljuk a jógarendszer összes összetevőjét, ezek hol nyíltan, hol rejtve de végig hatással voltak a magyar kultúrára.

E tanulmányban most azokat a szövegeket tekintjük át, amelyekre a jóga magyarországi interpretációja épül. Az összeállítás célja nem a kanonizáció, hanem a kompiláció, mivel a filológiai és irodalmi munkák mellett ugyanannyira

¹ A hat ortodox bölcseleti rendszer: szánkhja, jóga, mímánszá, védánta, vaisésika, njája.

relevánsak az orvostudományi értelmezések és kommentárok, valamint pedig a képzőművészetben is találunk jógával kapcsolatos műveket. Itt kell megjegyezni, hogy Magyarország a kezdetekben, a német nyelvű kultúrkör részeként első kézből értesült a német ind filológiai és filozófiai tanulmányokról, illetve a különféle német közvetítésű misztikus mozgalmakról. A XIX. században a németek részéről eleinte a hangsúly az indoeurópai összehasonlító nyelvészetben, valamint az árja kultúra rekonstrukcióján volt (kiemelve, hogy a gyarmatosító angolokkal szemben őket elsősorban a kulturális érdeklődés vezérli India megismerésében), ezután a XIX. század végén kezdődött a szövegek módszeres kritikai kiadása és lefordítása. Egyik ilyen, a témánk szempontjából is fontos sorozat volt a Sacred Books of the East 1879-től, amely a német Max Müller (1823–1900) indológus és vallástudós irányítása alatt született meg. Budapesten 1873-ban alakult meg az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék, ahol a kezdetektől fogva foglalkoztak az indiai nyelvekkel és irodalommal. A leghíresebb oktatója Schmidt József (1868–1933) volt, akinek a filozófiai összefoglalói a mai napig alpműnek számítanak. A jóga-szövegek fordítása, elemzése viszont az ind filológiában mindig is kiemelt érdeklődésre tartott számot, ezért a kultúrára gyakorolt hatásuk is jelentős. Mivel később az interpretáció már magyar személyekhez is köthető, ezért az általuk kialakított rendszereket az alapszövegekhez képest most másodlagosnak vesszük, és inkább a kommentárjaik oldaláról vizsgáljuk.

A jóga interpretációjának fázisait és színtereit a témánkat leginkább érintő német vallástörténetész és jogi, Christian Fuchs² megközelítése alapján vesszük végig, a magyar viszonyokra alkalmazva.

1. Korai utazók, misszionáriusok leírásai

Az Európába eljutó indiai érdekességek közül a fakírok és a csodatevő mágusok tettei nagy népszerűségnek örvendtek. A csodatevő fakír egzotikus motívummá vált, főleg a populáris kultúrában, illetve idővel a vándorcirkuszok társulatában is megjelentek vagy eredeti indus vagy helyi fakír mutatványosok. A fakírok számtalan ponyvában és színdarabban megjelennek, de találkozunk velük pl. Nagy Lajos *Képtelen természetrajzában* vagy akár Tersánszky J. Jenő *Misi mókusában* is. Gyakori téma a fakírok csodatetteinek a leleplezése, illetve később a „tudományos vizsgálata”, amely a jóga orvosi interpretációinak az előfutára. A misztikus érdeklődésű körök viszont a fakírok csodálatos képességeit egyrészt az akkortájt felvirágzó ezoterikus mozgalmak kontextusába helyezték, illetve

² Christian FUCHS, *Yoga in Deutschland*, Kohlhammer Verlag, 1990.

a teozófusok és antropozófusok hatására az érdeklődők megismerkedhettek a keleti mágusok saját szövegeivel is. Ezek a szövegek részben a romantika óta tartó orientalizmus képviselői, részben pedig az éppen aktuális populáris-misztikus irodalmi művek.

2. A kezdeti interpretációk (1919-ig)

Magyar nyelven a jóga első tudományos ismertetője Kégl Sándor (1862–1920) volt. Ő, noha elsősorban mint iranista ismert, mellékesen foglalkozott a szanszkrit nyelvű irodalommal is. Hivatalosan az 1897-ben megjelent *Pallas lexikon*beli szócikke (Ind filozófia) számít a jóga első magyar nyelvű említésének. A szócikkben részletesen elemzi a klasszikus bölceleti rendszereket a kurrens nemzetközi szakirodalom alapján. Később pedig 1910-ben ír egy részletes elemzést a Bhagavadgítáról, amelyben bemutatja a jóga és a szánkhja rendszert, valamint fordításrészleteket is mellékel.

A német ind filológiában ezidőtájt születtek a jóga és szánkhja bölcelettel foglalkozó művek, amelyek már a szövegek ismeretében vizsgálták e rendszereket, illetve összehasonlító vallástudományi módszerekkel elemezték a más eszme-rendszerekhez való viszonyukat. A két legfontosabb tudós Richard von Garbe (1857–1927) és Paul Deussen (1845–1919). Deussen közreműködött Schopenhauer és Nietzsche összes művének kritikai kiadásában is, Nietzschével jó barátságban is voltak. A XIX. század végén sok tudós jutott el Keletre, már nemcsak expedícióval, hanem a helyi tudományos elit segítségével is, így sok szanszkrit filológus kötött barátságot indiai jógikkal, tudósokkal, mahárádsákkal.

Hasonlóképpen jártak el a teozófusok is, akik szintén az indiaikkal együtt dolgozták ki tanaikat, és egyszerre működtek Indiában és Nyugaton. Saját vallási nézeteik mellett aktívan foglalkoztak a régi szent iratok nyugati nyelvekre fordításával, így a jóga és szánkhja bölcelettel is.

Magyarországon e két nemzetközi, pontosabban német és angolszász eredetű tendencia érezte a hatását, viszont mindkét eszmeáramlatnak megtaláljuk a magyar tudományos-társadalmi párhuzamát is. Mivel a német kutatók sokszor őstörténeti indíttatásból keresték fel az árja kultúra bölcsőjét, ezért kultúrtörténetileg a magyar Kelet-kutatók finnugor, illetve török filológiai és őstörténeti vizsgálódása állítható párhuzamba. Hasonlóképpen, a teozófusok vallási szintézisével, illetve a „tisztá forrás keresésével” egyidőben találunk számos kísérletet a magyar ősvallás, illetve ősi művészeti rekonstrukciójára mind a tudományban, mind a művészetben.

Végül pedig szintén e korszakban kezdődött a buddhizmus magyarországi története, a máramarosszigeti, illetve nagybányai festők köreiből (Hollósy József, 1859–1898 és testvére Simon, 1857–1918), akiknél a buddhizmus gyakorlása egyaránt merített a korabeli bohéméletből és a németországi teozófusok közösségeiből. Jelenleg nincsenek ismereteink arról, hogy e körökben gyakorolták-e a jógát vagy valamelyik buddhizmusban is használatos fajtáját. Összehasonlításképpen, Csehországban ekkor Karel Weinfurter (1867–1942) és az író Gustav Meyrink (1868–1932) voltak az első gyakorló jogik, de őket az általános misztika iránti érdeklődés vezette a jógához.

3. A saját jógarendszer kialakítása (1948-ig)

Az igazi áttörés a jóga interpretációjában ebben a időszakban történt meg, és a magyar jogahagyomány alapjai is ekkor alakultak ki. A már említett Schmidt József 1923-ban megjelent *Ind filozófia* című könyve azóta is az egyetlen teljesre törekvő tudományos összefoglaló a témában.

Schmidt Józseffel szemben, aki sosem járt Indiában, Baktay Ervin (1890–1963) eredetileg festőnek készült (Hollósy József tanítványaként), és később, Indiában tanult meg szanszkritül, 1926 és 1929 között. 1936-ban jelent meg az *India bölcsessége – Szánátana Dharma* című összefoglalója az ind bölceletekről, ahol leg részletesebben a jógát mutatja be. 1942-ben pedig kiadja a *Diadalmas jóga* című kötetét, ahol Patandzsali *Jógaszútráinak* a fordítása és egy filozófiai bevezető olvasható. Baktay lefordított részleteket a Mahábháratából, a Ramájánából és a témánk szempontjából releváns *Bhagavadgítá*ból, de ez utóbbi kéziratban lappangott, míg 2007-ben a Filosz Kiadó meg nem jelentette Jóga Vidjá sorozatában.

Szintén 1942-ben jelent meg Kacsvinszky József (1904–1963) fordítása és kommentárja Patandzsali *Jógaszútráiról*, a *Kelet világgossága* című háromkötetes művében (alcímei: *I. Bevezetés a Yogába*, *II. Gyakorlati Yoga*, *III. Misztikus Yoga*). Kacsvinszky Józsefet Hamvas Bélához (1897–1968) hasonlóan a tradicionalizmus írói közé sorolják, személyes kapcsolatuk, levelezésük egyelőre tisztázatlan, kiderítendő feladat. Hamvas Béla a jógával is foglalkozott, az 1946-os *Anthologia humana: Ötezer év bölcsessége* című válogatásában részletek találhatók az Upanisádokból, amelyek saját fordításaként vannak feltüntetve. A *Sciencia Sacra* első kötetében olvashatjuk eszmefuttatását a jógáról *A jóga metafizikája* cím alatt, 1943-ból.

A magyar jogahagyomány legrejtélyesebb alakja a tihanyi Kárpáti Andor (alias Satchitananda jógí), aki 1931-ben jelentetett meg egy apró brosrútát,

Csend címmel.³ Az előszóban írja, hogy már másodszor járt Indiában, ahol helyi jógiktól kapta a beavatást. E kis írása feltehetően saját mű.

Szabó Lőrinc is az 1930-as években kezdett el érdeklődni a keleti vallások szent szövegei iránt, a legtöbb ilyen verse az 1936-os *Különbéke* című kötetében jelent meg. A jóga szempontjából a *Cshandógja upanisád VI. 1–16.* szakaszának az átköltése érdekes, ami *Ez vagy Te* címmel egyik nagyhatású verse, valamint a *Bhagavadgítá XI.* énekének a lefordítása. Szabó Lőrinc fordításainak az értékét az indológusok gyakran hangoztatják.

Ebben a korszakban kezdődött el a jóga orvosi megközelítésű interpretációja, ami a magyar jogahagyomány egyik legjelentősebb, máig élő ágát képviseli. A korszak két úttörője Völgyesi Ferenc és Weninger Antal voltak. Völgyesi Ferenc (1895–1960) elsősorban hipnóziskutató orvos volt, aki többek között a jóga relaxációs és légzéstechnikájával, valamint a keleti filozófiák lelki és alkati megközelítéseivel foglalkozott behatóan. Magánpraxisában jógaórákat is adott. Nemzetközileg ismert az 1932-ben megjelent *Üzenet az ideges embereknek* című könyve, ahol a jógával kapcsolatban alapvetően kortárs orvosi vizsgálatokra hivatkozik, viszont a klasszikus jógafogalmakat is értelmezi. A könyvet Balogh Barna fordította le angolra.

Weninger Antal (1902–1993) volt az első „jógás-orvos”, aki a jóga rendszerét önmagában vizsgálta és a klasszikus, introcepción alapuló megfigyelések fiziológiai okait kutatta, illetve így újraalkotta a klasszikus jógát a modern orvostudomány számára. Weninger Antal műveiben mindig törekedett a jóga koncepcióinak európai és magyar közegbe helyezésére, egy-egy gondolatra gyakran keres irodalmi párhuzamokat mind kifejezésben, mind pedig összetettebb irodalmi alakzatokban, témákban. Noha a negyvenes évek elején a jógaoktatás hivatalossá tételén munkálkodott, az ötvenes évektől üzemorvosként dolgozott, a jógát pedig szintén magánpraxisában alkalmazta. Egyik legnépszerűbb könyve az 1939-ben megjelent *A keleti jóga – India misztikája és ősi gyógy módja*. Később, az 1980-as évektől ismét a nyilvánosság elé léphetett, 1986-ban megjelent a szintén nagy sikerű *Az idő partján – Jóga és személyiség* című műve, és más régi könyveit is újra kiadták.

A negyvenes évek elején Weningerhez hasonlóan mások is kidolgoztak a testnevelés-oktatásba integrált hatha jóga és pránajama módszereket, így tett például Király Dezső is az 1944-es *Jóga-torna* című gyakorlókönyvével, amelyet R. Yesudian módszerére alapozott. Megjegyzendő, hogy ez a könyv

³ A mű elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapján is, <http://mek.niif.hu/00100/00164/00164.htm> címen.

is állást foglal a test és a lélek egysége mellett, ezért a testi gyakorlatok mellé lelki útravalót is nyújt, idézetek formájában.

Említésre méltóak még a már aktívan működő Magyar Teozófiai Társulat kiadásai, amelyek általában angol nyelvű könyvek fordításai. Ilyen az 1924-es *Bhagavadgítá* (1944-ben Vadnay Emmy kommentárjával újrakiadva) és az 1942-es *Bevezetés a jógába*. Mindkét könyv angol eredetije Annie Besant nevéhez fűződik.

Végül pedig szintén e korszak végének jellegzetes alakja Selvarajan Yesudian (1916–1998), a Magyarországra került indiai orvostanhallgató, aki az egykori spiritizta Haich Erzsébet (1897–1994) és az orvos-fordító Balogh Barna segítségével 1941-től elindítja az ország első modern jóga-mozgalmát, ami egészen 1948-ig működik sikerrel, míg a hatalomra jutott kommunista párt zaklatásai véget nem vetnek az egésznek. Ekkor Yesudian és Haich Nyugatra emigrál, majd Svájcban folytatják a jógaiskolájukat, arról viszont nem tudni, hogy Balogh Barnával mi történt ezután. Yesudian kettős, keresztény-hindu neveltetésben részesült, a jóga bölcsélettel serdülőkorában ismerkedett meg, műveiben általában a Bhagavadgítából, a Bibliából, illetve XX. századi misztikus szerzőktől idéz.

4. Jógamozgalmak a kommunizmus idején (1990-ig)

Noha a jóga egészen 1989-ig tiltott és többé-kevésbé üldözött dolognak számított, az 1970-es évektől megjelenhettek jóga témájú könyvek. Igaz ez mind a jógát gyakorló csoportokra és az irodalmi szövegkiadásokra. Az alábbi idézet Lukács Györgytől, 1948-ból jól tükrözi az akkori államrend viszonyát a kérdéshez:

Az a világnézet, amely az egyéni magatartást kiszakítja a társadalom összefüggéseiből, az egyéni elhatározásokat vagy teljesen megokolhatatlannak tekinti, vagy pedig hamis, téves úton keresi összefüggéseiket, ott, ahol nincsenek. A „kozmikus” összefüggések keresése persze melegágya a hiszékenységeknek, a babonának. Így jön divatba az új babonáság számos különféle fajtája: az új misztika, jóga, asztrológia. És itt kapcsolódik be aktívan az imperialista politika ezekbe a modern világnézeti törekvésekbe. Legvilágosabban látszott ez Hitlerék propagandájában. Amihez ez fordult, az a csodaváró hiszékenység, a mindenre kész kétségbeesés volt.⁴

Mindezek ellenére 1968-ban sikerült megjelentetni egy bolgár jógakönyv magyar fordítását: Aszen Milanov és Ivanka Boriszova *Jóga (hatha jóga)* című művét. A kötet megjelenése Dely Károly jógás orvosnak és Tamkó Sirató Károly

⁴ LUKÁCS György *Mire jó a kétségbeesés?* (1948).

költőnek volt köszönhető. Dely Károly (1927–2002) volt a modern fitnesszerű hatha jóga kidolgozója, Tamkó Sirató Károly (1905–1980) pedig 1948-tól kezdve mintegy húsz éven keresztül Budapest egyik legfőbb jógaoktatójának számított, miután a jóga segítségével felépült halálos betegségeiből, és utána másokat is meggyógyított. Az ötvenes évek feltehetően egyetlen jógáról szóló cikkét ő írta, az írás *Hatha jóga* címmel jelent meg az *Élet és tudomány* 1959. augusztus 16-i számában. Tamkó Sirató Károly jógás hagyatékának egy része rejtve megjelent a versesköteteiben, egy másik részét Tóth Gyula a 2000-es évek elején közzétette a Terebess Kiadó honlapján,⁵ de sajnos a nagy része a mai napig feldolgozatlan, hozzáférhetetlen, és féltő, hogy egyes részei elvesztek.

Az 1960-as években az orvostudományból többen is foglalkoztak a jógával: Pető András (1893–1967) a konduktív terápiás módszereiben használta fel, a fiatalabb orvosgenerációból Szilágyi Vilmos (1929–) a szexológiában, Sipos Kornél (1941–) a relaxációs technikákban és az autogén tréningben, illetve Vigh Béla (1932–) a neurológiában.

Vigh Béla Weninger Antal tanítványaként vitte tovább a jógamódszerek modern orvostudományi vizsgálatát. Jellemzője, hogy sokszor antropológiai kitekintést tesz, összekapcsolva ezáltal a jóga módszereit más kultúrkörök introceptív technikáival. Legfontosabb művei: *Jóga és tudomány* (1972), *A jóga és az idegrendszer* (1980), *A jóga orvosi szemmel* (2007).

A klasszikus jógaszövegek fordításai az 1980-as években jelenhettek meg, Ve-kerdy József (1927–) fordításában, néha költők által versbe szedve. 1987-ben és 1988-ban az *Upanisádokból* jelentek meg részletek,⁶ 1987-ben a *Bhagavadgíta* (*Magasztos éneke*) részletei, Szerdahelyi István átköltésében.

A 1980-as évekre Ausztriában megalakult a Bhaktivedanta Egyház magyar nyelvű ága, amely 1982-ben jelentette meg a *Bhagavadgíta* szanszkrit–magyar kiadását kommentárral, Vaduzban.

5. Jógamozgalmak napjaikban (1990–)

A rendszerváltással bekövetkező hirtelen nyitás kettős hatású volt: egyrészt engedte bepótolni a már régóta tervezett előrelépéseket a jóga intézményesítésében, ugyanakkor az évekig földalatt működő hagyományt a nagyobb kereskedelmi tapasztalattal rendelkező nyugati jógaiskolák eleinte könnyen felülírták és

⁵ Tamkó Sirató Károly jógázik az egészségért – <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/tamko.html>.

⁶ Ísá, Mahá-nárája, Mundaka, Svétásvatara, Kéna, Káthaka, Brinhadáranjaka, Cshándógja, Aitaréja, Taittiríja, Kausítiki, Prasna, Mándúkjá, Maitrí upanisádok + Bhagavad-gítá.

hátterbe tudták szorítani. Az általános kommercializálódást leszámítva viszont e húsz év alatt rengeteg új, szakszerű fordítás látott napvilágot.

1997-ben megjelent Vekerdi József *Bhagavadgítá*-fordítása, 2007-ben Baktay Erviné.

Az Upanisádok 1992 és 1994 között jelentek meg Teingl-Takács László fordításában, majd 2011-ben Pál Dánieltől jelent meg a kilenc klasszikus *Upanisád*⁷ (a *Brihadáranjaka* és a *Cshándógja* külön kötetben fog megjelenni).

1994-ben Farkas Attila Márton és Tenigl-Takács László az *Igázás szövétneke* címmel kiadta Patandzsali Jógaszútráinak fordítását.

1995-ben a tibetológus Horváth Zoltán fordításában megjelenik Mircea Eliade: *A jóga – halhatatlanság és szabadság* című részletes filológiai és vallástudományi elemzése.

1997-ben jelenik meg Ruzsa Ferenc *A klasszikus szánkhja filozófiája* című összefoglalója és szövegkommentárja.

2000-ben Hidas Gergely, Kiss Csaba, Zentai György indologusok fordításában először jelent meg Szvátmáráma: *A hatha jóga lámpása (Hatha Jóga Prádipiká)*.

2002-ben Fórizs László fordításában megjelent Patandzsali *Jógaszútrái*.

A szövegek elemzésével egyre több helyen foglalkoznak, így például a Buddhista Misszió utódaként működő Tan Kapuja Buddhista Főiskolán és a 2001 óta működő Bhaktivedanta Hittudományi Főiskolán folyik akkreditált jógaoktatói képzés és filológiai kutatás. Mivel már a különböző jógaszövegek többféle fordításban is elérhetőek, ezért a magyar kutatók és érdeklődők előtt egyre kevesebb nyelvi akadály található. Ahogy pedig a jóga és a szánkhja fogalmi készlete beivódik a magyar filozófiai zsargonba, úgy alakul ki lassan egy önálló szócsoport, amely a viszonylag új hagyomány révén függetleníteni tudja magát a korábbi, nyugati beágyazódású fogalmaktól.

⁷ Ísá, Aitaréja, Taittiríja, Kéna, Katha, Mundaka, Prasna, Mándúkja, Svétásvatara.

Felhasznált irodalom

- BETHLENFALVY Géza – PUSKÁS Ildikó (szerk.): *India magyar szemmel*, Indiai Nagykövetség, Budapest, 1987.
- FUCHS, Christian: *Yoga in Deutschland*, Kohlhammer Verlag, 1990.
- KALMÁR Csaba (szerk.): *Lángra lobbant a szikra: emlékkönyv a buddhizmus magyarországi meghonosításáról*, A Tan Kapuja Buddhista Egyház, Budapest, 2004.
- FUJDA, Milan: *Akulturace hinduismu v českém okultismu - Sekularizace a zrod moderní spirituality*, Disertační práce, Brno, 2007.
- PUSKÁS Ildikó: *India bibliográfia*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1991.
- SCHMIDT, R.: *Fakire und Fakirtum im Alten und modernen Indien*, Hermann Barsdorf Verlag, 1908.
- SIMON Zoltán: „Szabó Lőrinc költészetének keleti vonatkozásai”. In: *Irodalomtudományi Közlemények*, 1964, II., 162–170.
- STAUD Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*, Terebess Kiadó, Budapest, 1999.
- TARJÁNYI Eszter: *A szellem örvényében: a magyarországi mesmerizmus, szellemidézés, teozófia története és művészeti kapcsolatai*, Universitas, Budapest, 2002.
- VESZPRÉMI Krisztina (szerk.): *Jóga – India világa : szellemiség, gyakorlás, életmód I.*, Ursus Libris, Budapest, 2006.